

Міністерство екології
та природних ресурсів України

ПЛАН ДІЙ

щодо збереження
чорного лелеки
(*Ciconia nigra* L.)
в Україні

ЗАТВЕРДЖЕНО

наказ Міністерства екології
та природних ресурсів України
11 березня 2019 року № 102

ПЛАН ДІЙ

щодо збереження чорного лелеки (*Ciconia nigra* L.) в Україні

№ з/п

Організація
та проведення
моніторингу

Виконавець

Термін виконання,
роки

1

Організація
та проведення
моніторингу

Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська,
Івано-Франківська, Київська, Львівська, Полтавська,
Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька,
Чернівецька, Чернігівська обласні державні адміністрації

2019-2022

Державний природознавчий музей
НАН України за участі установ природно-заповідного
фонду та державних підприємств лісової галузі у
Вінницькій, Волинській, Закарпатській, Житомирській,
Івано-Франківській, Київській, Львівській, Полтавській,
Рівненській, Сумській, Тернопільській, Хмельницькій,
Чернівецькій, Чернігівській областях

2

Здійснення еколого-освітніх заходів

Державний природознавчий музей НАН України

2019-2022

Вінницька, Волинська, Закарпатська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Чернігівська обласні державні адміністрації

Установи природно-заповідного фонду у Вінницькій, Волинській, Закарпатській, Житомирській, Івано-Франківській, Київській, Львівській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій, Чернігівській областях

3

Створення охоронних ділянок в місцях гніздування

Установи природно-заповідного фонду та державні підприємства лісової галузі в Вінницькій, Волинській, Закарпатській, Житомирській, Івано-Франківській, Київській, Львівській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій, Чернігівській областях

2019-2022

4

Створення мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду, природоохоронних територій міжнародного значення

Міністерство екології та природних ресурсів

2020-2022

Державний природознавчий музей НАН України

Вінницька, Волинська, Закарпатська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Чернігівська обласні державні адміністрації

5

**Облаштування
штучних
гніздівель**

Установи природно-заповідного фонду та державні підприємства лісової галузі у Вінницькій, Волинській, Закарпатській, Житомирській, Івано-Франківській, Київській, Львівській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій, Чернігівській областях

2019-2022

6

**Оптимізація
лісокористування
в місцях
гніздування**

Державне агентство лісових ресурсів

Державні підприємства лісової галузі у Вінницькій, Волинській, Закарпатській, Житомирській, Івано-Франківській, Київській, Львівській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій, Чернігівській областях

2019-2022

7

**Заходи з
оптимізації
гідрологічного
режиму в місцях
гніздування**

Установи природно-заповідного фонду та державні підприємства лісової галузі у Вінницькій, Волинській, Закарпатській, Житомирській, Івано-Франківській, Київській, Львівській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій, Чернігівській областях

2019-2022

8

**Розведення
в неволі,
реабілітація
та випуск у
природу**

Державний природознавчий музей
НАН України

2020-2022

Установи природно-заповідного фонду у Вінницькій, Волинській, Закарпатській, Житомирській, Івано-Франківській, Київській, Львівській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій, Чернігівській областях

9

**Співпраця та
координація
природоохоронних
заходів**

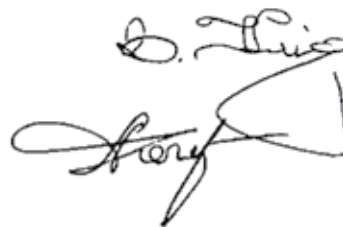
Державний природознавчий музей
НАН України

2019-2022

* детальна інформація про заходи із збереження виду вказана у пояснювальній записці до Плану дій щодо збереження чорного лелеки (*Ciconia nigra* L.) в Україні, що додається.

**Директор Департаменту екомережі
та природно-заповідного фонду –
начальник відділу**

**Начальник Управління охорони
біорізноманіття та біобезпеки**

В.В. Клід

Г.В. Богданович

ДОДАТОК

Додаток
до Плану дій
щодо збереження
чорного лелеки
(*Ciconia nigra* L.)
в Україні

Детальна інформація

про заходи із збереження виду до Плану дій
щодо збереження чорного лелеки (*Ciconia nigra* L.) в Україні

Загальна частина

Чорний лелека *Ciconia nigra* L. (далі – чорний лелека) ще донедавна був одним з найменш вивчених видів птахів в Україні. Потаємний спосіб життя, низька чисельність виду поряд з її нестабільною динамікою та висока вартість подібних досліджень тривалий час не давали змоги розробити дієві заходи з охорони виду.

Сьогодні існує реальна загроза істотного скорочення чисельності виду, внаслідок кількох основних причин.

Насамперед, це спосіб ведення лісового господарства, який на практиці не передбачає збереження місць гніздування рідкісних видів, серед них і чорного лелеки, навіть у гніздовий сезон; постійне зростання антропогенного навантаження на лісові масиви (збір грибів і ягід), особливо в розпал гніздового періоду; зменшення кількості старих дерев, на яких лелека може влаштовувати гнізда. Перелік негативних факторів впливу на стан

популяції виду наведений у розділі 2 Плану дій щодо збереження чорного лелеки (*Ciconia nigra* L.) в Україні (далі – План дій).

Не зважаючи на високий охоронний статус, визнаний міжнародними угодами та на національному рівні, практична охорона виду в Україні майже не проводиться. Саме тому необхідне розроблення конкретних заходів з охорони чорного лелеки і втілення їх на практиці. Заходи, скеровані на охорону чорного лелеки, повинні сприяти істотному зменшенню, а за можливості повному усуненню негативних факторів, які існують для цього виду в Україні.

Основною метою Плану дій є збереження цього виду в державі та збільшення його чисельності, а також взяття під охорону основних середовищ його існування.

План підготований на основі матеріалів, зібраних за останнє десятиліття в Українських Карпатах та Українському Поліссі орнітологами Державного природознавчого музею Національної академії наук України та Західноукраїнського орнітологічного товариства завдяки підтримці фонду «Ciconia» (Ліхтенштейн) в рамках проекту «Ciconia-Ukraine».

1. ПОТОЧНИЙ СТАН

1.1. Загальні дані

1.1.1. Таксономічна належність

Повна наукова назва виду:

Лелека чорний – *Ciconia nigra* Linnaeus, 1758.

Клас Птахи (*Aves*)

Ряд Лелекоподібні (*Ciconiiformes*)

Родина Лелекові (*Ciconiidae*)

Рід Лелека (*Ciconia*)

Вид Лелека чорний (*Ciconia nigra*)

1.1.2. Опис виду

Чорний лелека за розмірами дещо менший від білого. Довжина тіла становить 95-100 см, розмах крил – 185-205 см, вага – близько 3 кг. Оперення у дорослого птаха переважно чорне з зеленим і пурпуровим металічним полиском. Грудки, черево, частина пер споду крил і підхвістя – білого кольору. Дзьоб, ноги, горло, гола шкіра довкола очей і вуздечка – яскраво червоні. Молодий птах, на відміну від дорослого, має темно-буре оперення верху тіла без металічного полиску. Гола шкіра довкола очей, вуздечка, дзьоб і ноги – оливково-бурі.

Самець і самка забарвлені однаково, а різниця в розмірах (самець дещо більший) на око майже непомітна.

Статевої зрілості чорний лелека досягає у трирічному віці, живе в середньому 6-8 років, хоча відомо, що у природних умовах деякі птахи мали вік 15-18 років. У неволі зареєстровано випадок, коли птах прожив 30 років.

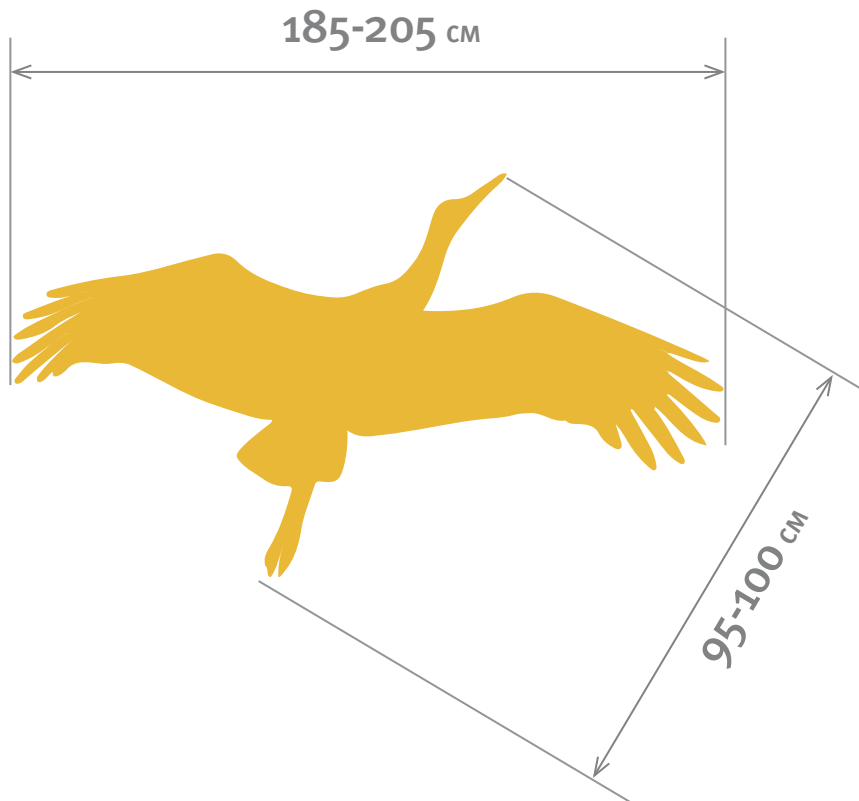
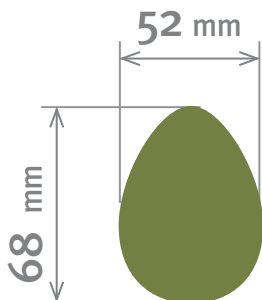
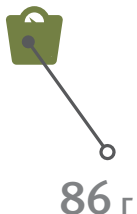
Голос чорного лелеки це неголосні звуки «че-лі» або «чи-лін». У пташенят голос низький і сильний. Іноді чорний лелека клацає дзьобом, хоча значно рідше і тихіше, ніж білий. Під час польоту чорний лелека часто ширяє.

У гніздовий період тримається парами, хоча завжди

є частина популяції, яка не бере участі в розмноженні і тримається невеликими зграйками. Зазвичай це молоді нестатевозрілі птахи або особини, які з різних причин не приступили до гніздування. Під час міграції великих зграй не утворює. Часто мігрує разом з білим лелекою.

Середня
тривалість
життя: 6-8 років

Вага:

1.1.3. Охоронні статуси

Чорний лелека належить до видів, які найсуворіше охороняються актами на законодавчому рівні. Цей вид занесений у Додаток II та Резолюції 6 (1998) Конвенції

про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція), Додаток II Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннська конвенція), додаток II Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних

птахів (AEWA), у Додаток II Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES). В Україні вид занесений до Червоної книги України (2009) зі статусом «рідкісний». Вид занесений до переліків регіонально рідкісних

видів тварин Вінницької, Дніпропетровської, Львівської, Харківської, Чернівецької областей.

Постановою Кабінету Міністрів України від 07.11.2012 № 1030 встановлено розмір компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження чорного лелеки.

1.2. Історичний ареал і сучасне поширення

Чорний лелека на території України впродовж двох останніх століть був рідкісним і локально поширеним видом. Депресія чисельності виду в Європі, яка тривала впродовж XIX ст., досягла піку в 20-х роках XX ст. З того часу тренд чисельності має тенденцію до зростання. Проте його темпи є надзвичайно низькими.

За даними Ф.І. Страутмана, чорний лелека в Карпатах і на Поліссі до середини XX ст. був рідкісним птахом. У горах він віддавав перевагу глухим лісам, переважно південно-західного макросхилу, мішаним лісам північно-східного макросхилу і тайзі вододілу, підіймаючись іноді навіть до верхньої межі лісів. Цей же автор пише: «Будучи дуже обережним, лякливим птахом і віддаючи перевагу для полювання глухим долинам, чорний лелека уникає близькості людини та її житла. Тому, як правило, він відсутній на гніздуванні в передгір'ях і низьких горах, населяючи, в основному, центральну частину гірського масиву» (Страутман, 1963). Подібна ситуація з цим видом склалася і на Поліссі, де він вважався рідкісним і потайним птахом. Загалом для західних областей

України Ф.І. Страутман (1963) в середині XX ст. припущав гніздування близько 50 пар чорного лелеки.

В 60-х роках XX ст. чорного лелеку все частіше знаходять у передгір'ях Карпат. К.А. Татаринів наводить дані про знахідки гнізд у заплавних лісах долин Дністра та Ужа, що значно нижче межі поширення, яку наводив Ф.І. Страутман (Татаринів, 1973). Ці дані свідчать про розширення ареалу карпатської популяції виду, яке очевидно було наслідком збільшення її чисельності. А.І. Гузій (1990), на підставі аналізу літературних даних, припускає, що тенденція до росту чисельності і розширення ареалу чорного лелеки в Українських Карпатах насувається з європейських країн. Беззаперечним доказом цього є гніздування виду у 80-х роках на південно-західних макросхилах на значно більших висотах (1200 м н.р.м.) і з вищою щільністю, ніж на північно-східних (700-800 м н.р.м.).

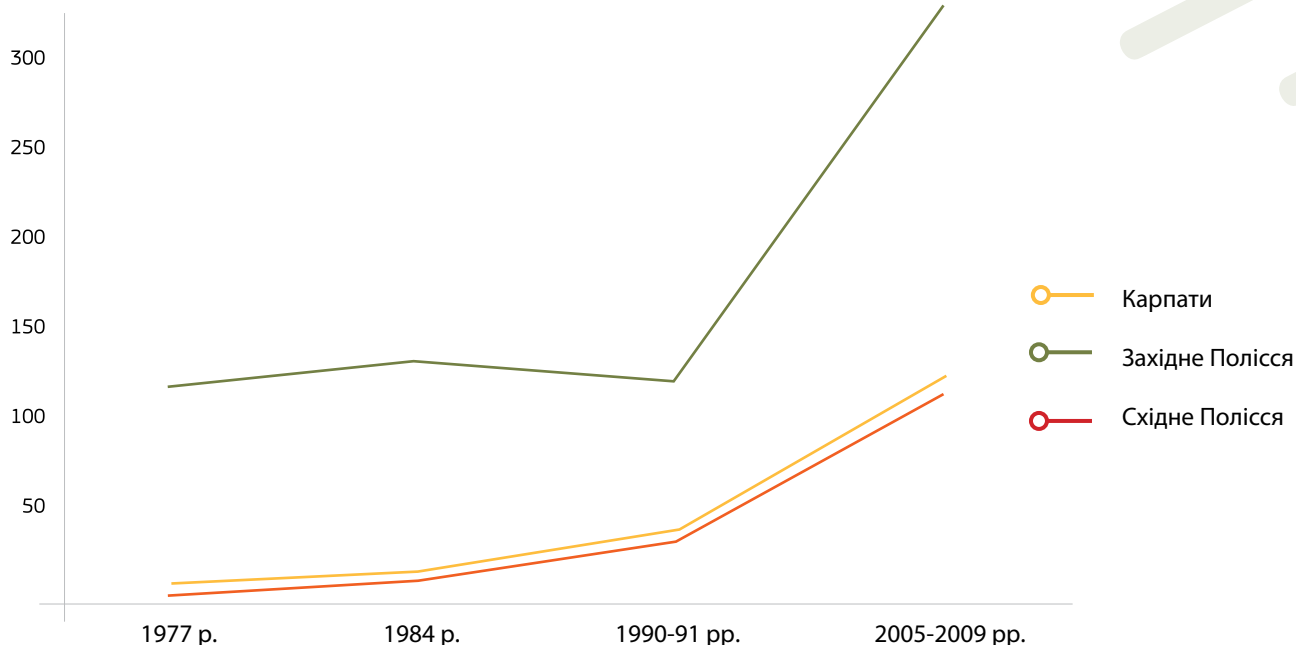
Збільшення чисельності виду в Україні загалом і в Карпатах зокрема, підтверджують і дані трьох анкетних опитувань, які проводилися у 1977, 1984 і 1990-1991 роках (табл. 1).

Результати обліків чорного лелеки в Україні

Region	Область	Кількість гнізд			
		1977 р.	1984 р.	1990-91 рр.	2005-2009 рр.
		дані Грищенка та ін., 1992		наші дані	
Карпати	Закарпатська	1	1	7	40*
	Львівська	13	18	27	45*
	Івано-Франківська	2	4	12	35*
	Чернівецька	-	-	-	10*
Західне Полісся	Волинська	35	42	45	98**
	Рівненська	56	48	34	100**
	Житомирська	27	42	42	130**
Східне Полісся	Київська	-	8	14	40***
	Чернігівська	2	2	16	60***
	Сумська	1	2	10	14***
РАЗОМ:		137	167	207	572

* – дослідження 2005 р., ** – дослідження 2006-2007 рр., *** – дослідження 2008-2009 рр.

Дані обліків 1990-1991 років дають усі підстави говорити і про збільшення чисельності і про розширення ареалу виду, особливо в Карпатах.

Це ж підтверджують і дані закарпатських орнітологів О.Є.Лугового та Л.А.Потіша (2004), які у 1997 р. провели опитування працівників у 15 державних підприємствах лісової галузі Закарпатської області. За їхніми оцінками, в Закарпатській області налічувалося 30-35 гніздових пар чорного лелеки. Автори зазначають, що лелека чорний охоче почав гніздитися на густозаселеній території рівнини області, а також у середньогір'ї і може бути повністю відсутнім у високогір'ї.

Збільшення чисельності у гірській частині басейну верхнього Дністра підтверджують і дослідження А.А.Бокотея зі співавторами (2010). Якщо у долині Дністра,

на відтинку довжиною близько 130 км між м. Миколаїв Львівської обл. та с. Нижнів Тлумецького р-ну Івано-Франківської обл. у 1993-1994 рр. гніздилися 3-4 пари чорного лелеки, то у 1999 – уже 8 (Бокотей та ін., 1999). Причому гніздові території розташовувалися достатньо рівномірно вздовж усього маршруту, що може свідчити про достатньо високу щільність гніздування виду. Обстеження долин річок Свічі, Лімниці та Бистриці Надвірнянської у Івано-Франківській області у 2001-2002 рр. дозволяють говорити про гніздування близько 30-35 пар чорного лелеки у карпатській частині цієї області, що теж свідчить про ріст чисельності виду у порівнянні з 1990-1991 роками (Бокотей та ін., 1999).

Дослідження карпатської частини Львівської області (Східних Бескидів) проводилися у 1993 р. А.-Т. В. Баштою

зі співавторами (*Bashta et al., 1994*). Чисельність чорного лелеки ними оцінювалася в 17-19 гніздових пар. Дослідження у долинах рік Східних Бескидів 1998-2000 рр. (Дністер, Стрий, Опір, Свіча) дають підстави говорити про ріст кількості гніздових пар, а їх чисельність оцінити в 20-25 пар (*Бокотей та ін., 2010*).

У Чернівецькій області чорний лелека гніздився до

1950-х років, а потім зник. Лише у 80-х роках ХХ ст. птахів знову почали спостерігати у цій області (*Скільський, 1990*).

У 2006 р. розпочато дослідження західної частини поліської популяції чорного лелеки в Україні в трьох областях: Волинській, Рівненській та Житомирській. Попередні результати давали підстави говорити про ріст чисельності поліської популяції.

1.3. Біологія і екологія виду

1.3.1. Середовище існування та основні типи оселищ

Чорний лелека – лісовий птах. Для гніздування обирає лісові масиви зі старими деревами або групи старих дерев поруч з болотами, ріками, озерами чи луками. Заселяє усі типи лісів як у горах, так і на рівнині. Віддає перевагу листяним, часто заплавному, лісам. Велике значення мають старі розлогі дерева, зручні для розташування гнізда. Останнім часом гніздиться навіть неподалік осель людини. Дуже обережний, особливо біля гнізда. До гнізда і від нього найчастіше летить не над лісом, а всередині лісу поміж деревами. Оскільки розмах крил у нього близько 2 м, то гніздо найчастіше розташовується поруч із «коридором», яким птахові зручно підлітати. Тому воно часто влаштоване біля лісових просік або долин струмків. Відразу після прильоту та в передміграційний період чорного лелеку можна побачити і на відкритих суходільних просторах або великих водоймах.

Результати досліджень в Українському Поліссі показують, що існує значна залежність між загальною структурою лісового покриву в регіоні і поширенням чорного лелеки. У відсотковому вимірі розподіл чорних лелек повторює загальну структуру лісу. Різниця у відсотковому розподілі не перевищує 10%. Більшої переваги надає гніздуванню у вологих дубово-соснових суборах (на 8% частіше) порівняно з іншими лісами. Рідше обирає для

гніздування свіжі дубово-соснові субори та свіжі соснові бори (на 8% і 5% відповідно).

У стосунку до вікового складу лісів, чорний лелека надає перевагу лісостанам старіших класів віку. Пристигаючим лісам надає перевагу на 20% частіше, ніж іншим, а стиглим – майже на 18%. Хоча, найчастіше лелеки обирають для заселення ліси середньої вікової категорії (у 47,5% випадків), що можна пояснити їх найбільшим поширенням на Поліссі. З такого нерівномірного розподілу, чітко видно, що оптимальним біотопом для виду є старовікові ліси (*Bokotey et al., 2017*).

1.3.2. Живлення

Живиться головно тваринною їжею. Переважно, це риба довжиною навіть до 25 см, жаби, тритони, різноманітні водяні комахи, рідше плазуни і раки. Іноді споживає водяні рослини.

Дослідження раціону нагнізних пташенят чорного лелеки в Українському Поліссі показали, що до його складу входять: риба – 63,8%, земноводні – 34,6%, плазуни (0,8%), комахи і членистоногі (по 0,4%). Серед риб найчисленнішою була амурська головешка – 40,2%, часто траплялися карась сріблястий (23,2%), в'юн звичайний (20,1%) і щука звичайна (9,1%) (*Бокотей, Дзюбенко, 2014*).

Кормові ділянки виду бувають значних розмірів. Го-

дуватися птахи літають нерідко на відстань понад 5 км від гнізда, відомі випадки, коли їм доводилося літати і за 10 км. Зазвичай, птахи намагаються розмістити гніздо якомога ближче до основної кормової території, яка знаходиться переважно в межах 0,5-2 км від гнізда.

На Поліссі птахи полюють найчастіше на меліоративних каналах, ставках, озерах і болотах. В Карпатах – на гірських річках.

Чорний лелека, залежно від умов середовища, використовує різні способи полювання. В каламутній воді він полює наосліп, хапаючи здобич, яка торкнеться його дзьоба. У прозорій воді птах може наздоганяти і хапати помічену здобич. Часто ходить берегом у пошуках корму. У жарку погоду може застосовувати полювання «під парасолькою»: стоячи у воді лелека розкриває крила і хапає рибу, яка збирається в його тіні.

МЕНЮ

1.3.3. Фенологія гніздування

Із зимівлі повертається в кінці березня – на початку квітня. Першим прилітає переважно самець. Через кілька днів після прильоту приступає до облаштування гнізда.

Моногамний вид, гніздиться окремими парами. Відстань між гніздами сусідніх пар переважно не менше кількох кілометрів. На особливо багатих кормовими ресурсами територіях щільність гніздування може значно зростати.

Одне гніздо використовує протягом багатьох років. Відомі гнізда, які птахи заселяють понад 30 років, хоча в середньому вік гнізда близько 10 років. Гніздо – велика споруда діаметром понад 1 м, яка дуже рідко буває високою, як у білого лелеки чи великих хижих птахів. Новозбудоване гніздо має невеликі розміри і часто справляє враження недобудованого.

Гніздо будують з грубих сухих гілок, які скріплюють глиною і дереном та вистеляють всередині мохом і сухою травою. У будівництві гнізда беруть участь обидва птахи.

У повній кладці зазвичай 2-6, у середньому – 4, білих із сіруватим відтінком, яєць. Самка відкладає кожне яйце з перервою у два дні, а насиджувати починає приблизно через добу після знесення першого. Насиджують обидва батьки протягом 35-46 днів. Зрідка цей термін може бути коротшим. Часто в кладці буває одне-два незапліднених яйця, тому пташенят у гнізді переважно менше, ніж яєць.

Пташенята вилуплюються вкритими густим білим пухом. Дзьоб у них помаранчевий біля основи і зеленувато-жовтий на кінці. Близько 10 днів після вилуплення пташенята лише лежать у гнізді, потім починають сидати і лише через 35-40 днів після вилуплення починають вставати на ноги.

Батьки годують пташенят 4-5 разів протягом доби, у дощову погоду рідше. Батьків з кормом пташенята зустрічають голосним гелготанням. Як і білий лелека, при нестачі корму чорний викидає з гнізда найслабших пташенят або, якщо вони ще зовсім маленькі, – з'їдає їх.

У віці 50 днів лелечата вже повністю оперені, але ще не покидають гнізда. У цей час вони важать більше, ніж дорослі птахи, але потім втрачають вагу, бо батьки рідше їх годують. Молоді лелеки покидають гніздо у віці 64-65 днів, переважно у другій половині липня. Ще близько двох тижнів молодь повертається ночувати у гніздо, а батьки підготовують їх.

На початку серпня сім'ї та невеликі збірні групи чорних лелек починають пересуватися на південь, відліт може затягуватися до глибокої осені.

1.3.4. Щільність гніздування

На більшості території ареалу є рідкісним гніздовим видом. В Україні середня щільність карпатської популяції становить 0,01 пари/100 км² залісеної території, польської: в Західному Поліссі – 2,0 пари/100 км² залісеної території, в Східному Поліссі – 1,0 пари/100 км² залісеної території. Впродовж останніх десятиліть зберігається незначна, проте стійка тенденція до зростання чисельності виду (*Дзюбенко та ін., 2011; Bokotey, Dziubenko, 2012*).

1.3.5. Особливості розташування гнізд

Гнізда зазвичай будує у важкодоступних і малонаселених районах на старих розлогих деревах, на товстих бічних гілках, часто на відстані 1-2 метри від стовбура, або в широкому розгалуженні стовбура. Аналіз розташування 375 гнізд чорного лелеки за видами дерев в Українському Поліссі в 2008-2016 роках показав таке: 53% гнізд збудовані на дубі, 30% – на сосні, 8% – на вільші, по 4% – на березі та осиці і 1% – на вербі. Висота розташування гнізда коливається від 4 до 26 м від землі. У недоступних для людини місцях, наприклад, на островах серед боліт Полісся, гнізда будує невисоко (*Bokotey et al. 2017*). На Поліссі іноді будує гнізда на бортях.

1.3.6. Успішність гніздування

Під успішністю гніздування розуміємо кількість пташенят, що успішно покинули гнізда. Вона істотно змінюється з роками, як видно з таблиці 2.

Основним чинником впливу є погодні умови і пов'язані з ними кормові.

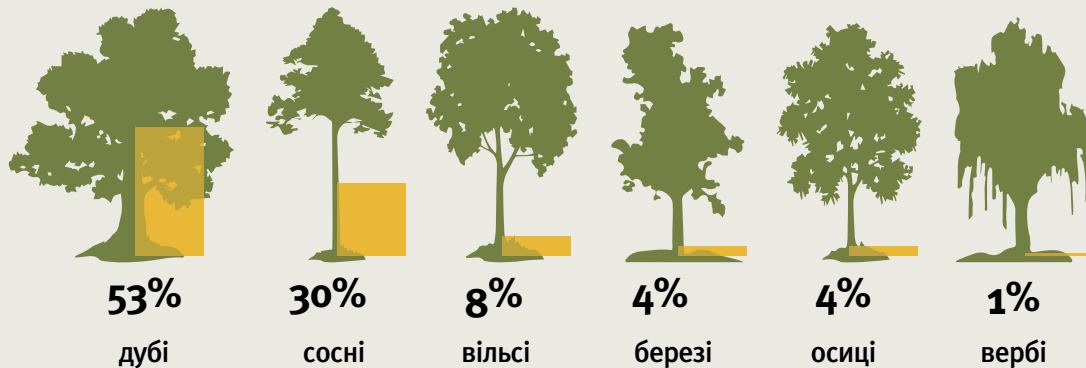
У посушливі або холодні роки успішність гніздування була найнижчою.

Таблиця 2

Успішність гніздування чорного лелеки в Західному Поліссі в 2010-2016 роках

Рік	Кількість обстежених гнізд	Кількість пташенят	Кількість пташенят в успішної пари
2010	11	33	3,0
2011	16	50	3,1
2012	16	40	2,5
2013	16	53	3,3
2014	17	46	2,7
2015	23	68	3,0
2016	11	25	2,3
2017	17	40	2,3

ГНІЗДА ЗБУДОВАНІ НА:

1.3.7. Генетична оцінка популяцій

Збір проб для генетичного аналізу популяції відбувається з 2010 року. Сьогодні на молекулярно-генетичному рівні в Україні досліджене співвідношення статей у нагнізних пташенят чорного лелеки на Поліссі.

За даними досліджень воно становить 1:1, що свід-

чить про стабільний демографічний стан популяції (Белоконь і др., 2013; Kononov et al., 2015).

Досліджена стать та індивідуальні генотипи за дев'ятьма мікросателітними локусами у 119 пташенят з 38 виводків. За генотипами пташенят визначені генотипи потенційних батьків. Встановлено, що всі досліджені пташенята є нащадками моногамних пар (Белоконь і др., 2013).

1.4. Поширення і зміни чисельності

1.4.1. Особливості поширення

У світі чорний лелека поширений значно ширше, ніж білий – у всій лісовій зоні Євразії. Зимує в Африці між Сахарою та екватором, а також у Індії та на південному

сході Китаю. Не має і вузьких міграційних шляхів, часто перелітає над Середземним морем.

В Україні чітко виділяються дві популяції чорного лелеки: карпатська і поліська. Вказані популяції мають відмінності в особливостях екології, темпах при-

росту, динаміці чисельності та інших показниках.

В Україні чорний лелека трапляється переважно у Карпатському регіоні – в Українських Карпатах і прилеглих рівнинах у межах Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей, а також на Поліссі – в межах Львівської, Волинської, Рівненської, Хмельницької, Житомирської, Київської, Чернігівської та Сумської областей. Окремі випадки гніздування виду відомі в Тернопільській, Вінницькій та Полтавській областях.

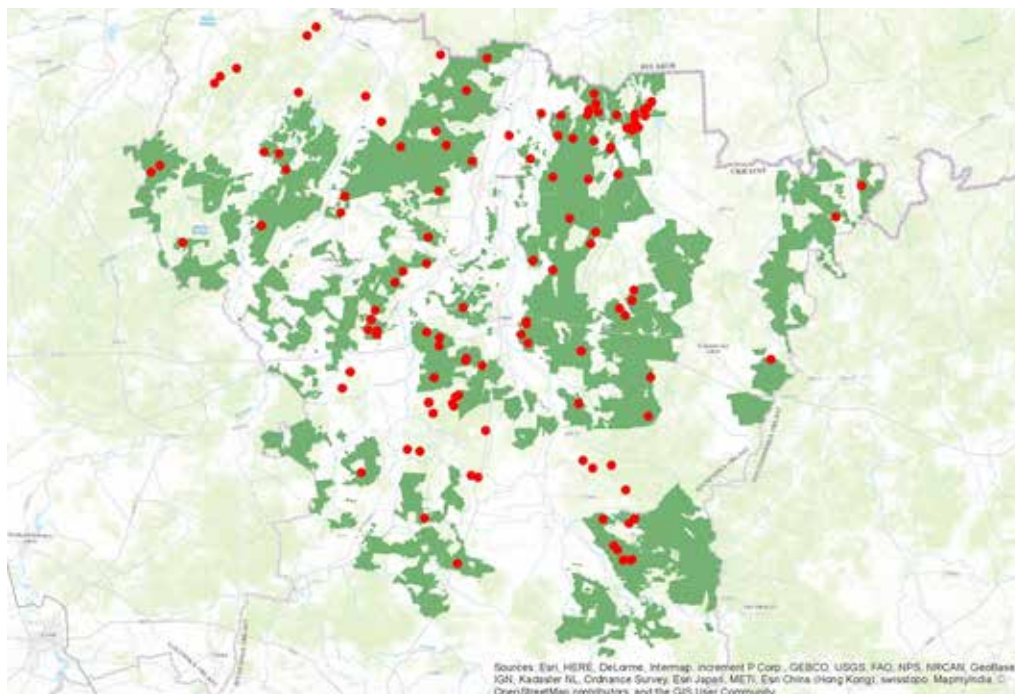
1.4.2. Чисельність популяцій, її динаміка і тенденції

У світі налічується близько 20 тис. гніздових пар чорного лелеки. В Україні гніздиться близько 1 тис. пар, з яких у Карпатах – близько 200 пар і на Поліссі – близько 800.

Незважаючи на значне поширення: від Піренейського півострова до Приморського краю, чорний лелека

всюди є нечисленним або рідкісним. Перші повідомлення про скорочення чисельності виду та зникнення його з деяких європейських країн сягають середини XVIII століття. До 1930-х років західна межа ареалу змістилася до Центральної Європи. Проте, з початку XX століття почався ріст чисельності і відновлення ареалу виду, епіцентром якого, ймовірно, була Східна Пруссія. Зменшення чисельності і скорочення ареалу на території сучасної України розпочалося з початку XX століття з південних і східних регіонів. Цей процес відбувався до 1960-х років, а з 1970-х уже помітний ріст чисельності і відновлення ареалу, який триває до сьогодні.

Проте, динаміка чисельності популяцій чорного лелеки в Українських Карпатах і на Поліссі є нестабільною. Роки зростання чисельності гніздової популяції чергуються з роками її значного падіння, що, насамперед, пов'язано з фактором турбування і несприятливими кліматичними умовами.

2. НЕГАТИВНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА СТАН ПОПУЛЯЦІЙ ВИДУ

2.1. Осушувальна меліорація

СТУПІНЬ ВПЛИВУ – НИЗЬКИЙ.

Осушувальна меліорація приводить до скорочення площ зволжених земель, що, в свою чергу, негативно впливає на площу кормових територій чорного лелеки. Проте, мережа меліоративних каналів, які швидко замулюються і є багатими на іхтіо- (*карась, в'юн, щипавка, головешка, щука*) та батрахофауну (*особливо пуголов-*

ків у період вигодовування пташенят) є оптимальними кормодобувними ділянками для цих птахів.

Через падіння рівня ґрунтових вод збільшується доступність лісових масивів для місцевого населення, а відтак і ступінь турбування виду в місцях гніздування.

2.2. Порушення гідрологічного режиму

СТУПІНЬ ВПЛИВУ – ВИСОКИЙ.

Зона впливу меліоративних систем може сягати 3 км і призводить до істотного падіння рівня ґрунтових вод. Сприяє цьому також спрямлення русел поліських річок.

Наслідком є висихання мілких водойм і меліоративних каналів, що істотно зменшує площі кормових територій чорного лелеки, особливо в посушливі роки.

2.3. Рубки та заготівля деревини

СТУПІНЬ ВПЛИВУ – КРИТИЧНИЙ.

Через високий ступінь лісоексплуатаційних робіт, цей фактор є найбільш загрозливим для виду в Украї-

ні. Для побудови гнізда чорного лелеки особливо важливими є старі дерева, збереження якомога більшої

кількості яких у наших лісах є критично важливим для виживання виду. На практиці, під час проведення рубок навіть у позагніздовий сезон, в кращому випадку залишають тільки дерево з гніздом, а ліс довкола вирубують. Досить часто під час проведення рубок гніздо лелеки опиняється на краю вирубки. Така практика у більшості випадків приводить до покидання птахами гнізда.

Рубки лісу виявлені у 37,3% із 141 обстеженої гніздової ділянки в межах 100-метрової буферної зони навколо гнізд. На понад 14% ділянок (у 100-метрових буферах) втрата лісового покриву перевищує 20% від загальної площі лісу в них. Це яскраво свідчить, що вирубка лісів є однією з основних загроз для гніздової популяції чорного лелеки в Україні (Strus et al, 2017).

2.4. Розорювання лук

СТУПІНЬ ВПЛИВУ – НИЗЬКИЙ.

Цей фактор не є поширеним, проте зволожені луки є важливими кормовими територіями для чорного лелеки

як у гніздовий, так і в міграційний періоди і збереження та охорона цих угідь є важливими для збереження виду.

2.5. Браконьєрський відстріл

СТУПІНЬ ВПЛИВУ – СЕРЕДНІЙ.

На жаль, такі факти задокументовані неодноразово, зокрема і завдяки птахам, поміченим супутниковими пе-

редавачами. Найчастіше браконьєри вбивають чорних лелек під час міграційних періодів на місцях відпочинку.

2.6. Турбування в гніздовий період

СТУПІНЬ ВПЛИВУ – КРИТИЧНИЙ.

Чорний лелека є дуже чутливим до турбування з боку людини. Вилуплення і вигодовування пташенят у чорного лелеки припадає на період масового збору ягід і грибів. На фоні масового безробіття місцевого населення, збір дарів природи має великі масштаби і знач-

ну інтенсивність. Полишення гнізд птахами через надмірне турбування є досить звичайним явищем у лісах Полісся. Відомі неодноразові випадки скидання гнізд чорного лелеки бортниками, які розвішують вулики на тих самих деревах.

2.7. Низький рівень екологічної свідомості та знань

СТУПІНЬ ВПЛИВУ – ВИСОКИЙ.

Місцеве населення не завжди знає про існування такого птаха, як чорний лелека. Навіть працівники лісового господарства часто не зважають на наявність заселеного лелеками гнізда під час рубок. Проте, заходи з екологічної освіти дають хороші результати. Видання популярних, добре ілюстрованих брошур, буклетів, плакатів, наклейок та ін., разом з роз'яснювальною роботою, дозволяють істотно підняти рівень обізнаності про цей вид і середовище його існування.

3. ЗАХОДИ ІЗ ЗБЕРЕЖЕННЯ ВИДУ

3.1. Організація моніторингу

Проведення щорічного контролю стану гнізд, гніздових і кормових територій виду, мічення птахів і дослідження їхньої гніздової поведінки є гарантією збереження виду і середовища його гніздування.

Для своєчасного реагування на зміни стану популяції чорного лелеки необхідно володіти достовірними даними по його чисельності. Для цього в Україні необхідно кожних 5 років проводити Всеукраїнський облік чисельності за єдиною методикою. З метою визначення природоохоронного статусу чорного лелеки в Україні рекомендуємо використовувати Форму звітування про виконання Резолюції № 8 (2012) Бернської конвенції, схваленої на 37-му засіданні Постійного комітету

(<https://rm.coe.int/reporting-format-for-the-period-2013-2018/168073fa26>) та проект рекомендацій для її заповнення (<https://www.coe.int/en/web/bern-convention/-/workshop-on-reporting-under-res-8-2012->)

Для ефективної охорони популяцій чорного лелеки в Україні необхідно:

- розробити і затвердити програму моніторингу виду;
- здійснювати системні ґрунтовні наукові польові дослідження в Карпатах і Поліссі;
- створити в кожному з цих регіонів детальний менеджмент-план популяцій.

3.2. Здійснення еколого-освітніх заходів

Від рівня екологічних знань місцевого населення, особливо працівників лісового господарства та школярів, залежить майбутнє чорного лелеки в Україні. Важливіми заходами є видання науково-популярної літератури, рекламної продукції (плакати, наклейки, марки та ін.), поширення екологічних знань через інтернет-ресурси. Ва-

гомий внесок у зростання обізнаності населення повинні здійснювати об'єкти природно-заповідного фонду, проводячи інформаційні кампанії, конкурси, уроки, лекції та інші заходи пов'язані з охороною виду та середовищ його існування. Доцільним також є розроблення спеціальної освітньої програми щодо чорного лелеки.

3.3. Створення охоронних ділянок в місцях гніздування

Досвід європейських природоохоронців показує, що необхідною умовою збереження місць гніздування рідкісних видів птахів і забезпечення їм спокою під час виведення пташенят є створення охоронних ділянок навколо гнізд. Постановою Кабінету Міністрів України

від 27.07.1995 № 555 «Про затвердження Санітарних правил в лісах України» встановлено заборону здійснення заходів з поліпшення санітарного стану лісів навколо місць гніздування чорного лелеки. На практиці лише 7% гнізд чорного лелеки в Україні знаходять-

ся в межах охоронних зон. Це надзвичайно низький відсоток для забезпечення успішної охорони та збереження цього виду. Крім того, він часто змінюється, оскільки чорний лелека досить часто міняє місце розташування гнізда.

Охоронна ділянка повинна складатись з двох частин – ділянка суворої охорони та ділянка сезонної охорони. Для чорного лелеки ділянка суворої охорони має включати територію радіусом не менше 100 м довкола гнізда. На цій території рекомендується заборонити здійснення будь-якої діяльності та робіт протягом усього року,

а під час гніздового періоду – навіть перебування. На лісових дорогах і просіках, що проходять через ділянку суворої охорони, мають стояти попереджувальні аншлаги такого змісту – «Увага! Місце розмноження тварин, занесених до Червоної книги України. Вхід заборонений з 15 квітня до 30 липня. В інший період року просимо не порушувати їхніх оселищ». Окрім цього, на ділянці сезонної охорони під час гніздового періоду рекомендується заборонити проведення будь якої діяльності та робіт на території радіусом не менше 500 м навколо гнізда.

3.4. Створення мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду, природоохоронних територій міжнародного значення.

За даними науковців з 1000 пар чорного лелеки, які гніздяться в Україні, лише близько 70 охороняються в межах природно-заповідного фонду. Відповідно до оцінки достатності територій Смарагдової мережі в Україні для збереження птахів з резолюції 6 (1998) Бернської конвенції мережа природоохоронних територій для чорного лелеки потребує значного розширення.

Пропонується:

- підготувати наукове обґрунтування та клопотання для розширення мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду для збереження чорного лелеки;
- підготувати пропозиції щодо включення нових територій до Смарагдової мережі в Україні для збереження чорного лелеки.

3.5. Встановлення штучних гніздівель

Існуючі гнізда чорного лелеки часто руйнуються від погодних умов або падають через велику вагу чи погане закріплення. Якщо гніздо почало руйнуватися, чи вже впало, у цьому місці доцільно встановити штучну платформу збиту з жердин. Якщо гніздо розміщене на сухій гілці, яка може зламатися, то доцільно спилити частину гілки, яка виступає за гніздом, що зменшить ризик її обламування.

Найкраще чорний лелека заселяє штучні платформи встановлені поруч з місцем де раніше було його гніздо. Проте можна встановлювати платформи і в придатних для його існування середовищах: у старих вологих мішаних лісах, на лісових островах серед боліт, у старих чорновільхових лісах, інших типах лісу, але обов'язково поряд зі зволоженою місцевістю. Місце для платформи обирається подалі від ділянок з господарською діяль-

ністю людини й обов'язково поблизу територій, придатних для живлення чорного лелеки (це може бути болітце, струмок, канал або риборозплідні ставки).

Платформу рекомендується розташовувати на висоті 6-10 м від землі на міцній бічній гілці, на відстані 1-2 м від стовбура. Основу платформи повинні становити 5-7 жердин довжиною 1-1,2 м і товщиною 8-10 см. Поверх них кріпиться вінок діаметром близько 1 м, зв'язаний за допомогою дроту з ялинових гілок або лози. Внутрішня поверхня закріпленого на жердинах вінка закладається гілками, дереном і листям.

Встановлювати гніздо можна лише у позагніздовий сезон: з жовтня до березня. Навесні чорні лелеки з'явля-

ються у перших числах квітня, і всі заходи, які здійснюються біля їхніх гнізд, необхідно завершити до цього часу.

Такі нескладні біотехнічні заходи значно підвищують успішність гніздування вже існуючих пар і спростять молодим птахам або парам, які втратили гніздо, пошук нового місця для гніздування.

Успішність здійснення таких заходів доводить досвід багатьох європейських країн. З 2012 року, лелеки гніздяться на штучних платформах і в Україні. Перші пари загіздилися у Київській області та в Галицькому національному природному парку, а ще дві в 2013 році в Галицькому та Шацькому національних природних парках (*Бокотей та ін., 2013*).

3.6. Оптимізація лісокористування в місцях гніздування

Перші кроки оптимізації лісокористування в місцях гніздування чорного лелеки зроблені в Рівненській області. Обласним Управлінням лісового та мисливського господарства враховані результати досліджень чорного лелеки і відповідно лісові виділи, де розташовані гнізда переведені до категорії репрезентативних ділянок лісових екосистем, в яких не проводяться лісогосподарські роботи. Найближчим часом доцільно впровадити таку практику і в інших областях.

Під час здійснення лісовпорядкувальних робіт чи виділенні особливо цінних лісів і лісових ділянок, на яких присутні гнізда птахів діаметром понад 1 метр, рекомендується звертатися до професійних орнітологів за консультаціями у визначенні видової належності гнізда. Фахівці часто можуть зробити це навіть за фото, а адреси регіональних орнітологічних товариств доступні в мережі Інтернет.

3.7. Заходи з оптимізації гідрологічного режиму в місцях гніздування

Осушувальні меліоративні роботи істотно скоротили площі кормових угідь птахів, які трофічно пов'язані з водою, а зловживання хімічними добривами призвело до скорочення різноманіття кормової бази. У європейських країнах, де водойм, придатних для харчування чорного лелеки, залишилося не так багато, здійснюють заходи з ренатуралізації водойм і створення нових не-

великих ставків. Це необхідно для збільшення кормової бази лелеки (дрібна риба, земноводні, водяні комахи і молюски), та зростання успішності гніздування виду.

Пташенята, які полишили гніздо, деякий час ще не здатні здійснювати перельоти до основних кормових ділянок і шукають здобич навколо гнізда. Чим далі змушене пташеня відходити від гнізда у пошуках корму, тим

більше воно наражається на небезпеку від наземних хижаків (*куниця, лисиця тощо*).

Пропонується створювати штучні рівчаки, викопані

ще до прильоту лелек ранньою весною. До вильоту пташенят у них набереться дощова вода і розведуться комахи та земноводні, які слугуватимуть кормом для них.

3.8. Розведення в неволі, реабілітація та випуск у природу

В Україні в неволі розмножується в Київському та Харківському зоопарках.

Успішне розмноження чорного лелеки в зоопарках створює умови для випуску молодих лелек у дикую природу, що узгоджується зі ст. 11 Закону України «Про Червону книгу України». Проте, після полишення пташенятами гнізда у зоопарку, їх доцільно передавати в умови напівдикого утримування в центри реабілітації диких тварин при об'єктах природно-заповідного фон-

ду України, розташованих в межах ареалу цього виду. Сьогодні найбільш оптимальні умови для цього є в Центрі реабілітації диких тварин Галицького національного природного парку.

Необхідним документом, який повинен регламентувати процес випуску птахів у природу, повинна стати Програма розведення в неволі, реабілітації та випуску в природу чорних лелек.

3.9. Співпраця та координація природоохоронних заходів

Впродовж останніх 12 років дослідження чорного лелеки в Україні проводяться Державним природознавчим музеєм НАН України спільно із Західноукраїнським орнітологічним товариством у рамках міжнародного проекту «Ciconia-Ukraine», за підтримки Фонду «Ciconia» (Ліхтенштейн). Усі польові роботи відбуваються у співп-

раці з установами природно-заповідного фонду України та обласними управліннями лісового та мисливського господарства.

Координація заходів з мічення відбувається в рамках Міжнародної групи з кольорового мічення чорного лелеки за співпраці з Українським центром кільцювання птахів.

Директор Департаменту екомережі та природно-заповідного фонду – начальник відділу

Начальник Управління охорони біорізноманіття та біобезпеки

В.В. Клід

Г.В. Богданович

ПОГОДЖЕННЯ МІНІСТЕРСТВА АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВНОГО АГЕНТСТВА ЛІСОВИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

	
МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ Мінагрополітики вул. Хрещатик, 24, м. Київ, 01001 тел. 226-25-39, факс 278-76-02 web: www.minagro.gov.ua код ЄДРПОУ 37471967 e-mail: info@minagro.gov.ua	MINISTRY OF AGRARIAN POLICY AND FOOD OF UKRAINE Minagropolicy 24, Khreshchatyk str., Kyiv 01001 tel. +380-44/226-25-39 fax +380-44/278-76-02 web: www.minagro.gov.ua e-mail: info@minagro.gov.ua
<hr/>	
<i>09.11.18 № 37-13-7/245-18</i>	На № 02-27/14596-18 від 11.10.2018
Державне агентство лісових ресурсів України	
<i>Про погодження позиції</i>	
<p>Міністерство аграрної політики та продовольства України розглянуло позицію Державного агентства лісових ресурсів України щодо проекту наказу Міністерства екології та природних ресурсів України «Про затвердження Плану дій щодо збереження чорного делеки (<i>Ciconia nigra</i> L.) в Україні», та відповідно до пункту 3.2 розділу III Порядку взаємодії Міністерства аграрної політики та продовольства України з центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства України, затвердженого наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 27 лютого 2012 року № 86, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 16 березня 2012 року за № 415/20728, погоджує її.</p>	
<p>Додатки: на <u>4</u> арк. в 1 прим.</p>	
<p>Перший заступник Міністра <i>Максим Мартинюк</i> Максим МАРТИНЮК</p>	
<p>Бондарчук 2262212</p> <p style="text-align: right;"><i>4554/7-18</i> 18</p>	

ДЕРЖАВНЕ АГЕНТСТВО ЛІСОВИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ Держлісагентство вул. Шота Руставелі, 9-А, м. Київ, 01601, тел. 235-55-06, 226-32-53, факс 235-77-24 E-mail: sprava@dkg.gov.ua Код ЄДРПОУ 37507901
<hr/>
<i>15.11.2018</i> № <u>02-27/15361-17</u> на № <u>5/4.1-8/7665-18</u> від <u>27.07.2018</u>
Міністерство екології та природних ресурсів України
<p>Щодо погодження проекту наказу</p> <p>Відповідно до листа Міністерства екології та природних ресурсів України від 27.07.2018 № 5/4.1-8/7665-18) Держлісагентство розглянуло проект наказу Міністерства екології та природних ресурсів України «Про затвердження Плану дій щодо збереження чорного делеки (<i>Ciconia nigra</i> L.) в Україні» та погоджує його.</p> <p>Додатково повідомляємо, позиція щодо даного проекту наказу узгоджена із Міністерством аграрної політики та продовольства України (лист від 09.11.2018 № 37-13-7/24590).</p> <p>Додаток: на 4 арк.</p>
<p>Заступник Голови <i>В.Н. Бондар</i> В.Н. Бондар</p>
<p>внк. В. Мазейчик тел. 234-09-40</p>

НАКАЗ МІНІСТЕРСТВА ЕКОЛОГІЇ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

МІНІСТЕРСТВО ЕКОЛОГІЇ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ
НАКАЗ

11.03.2019 м. Київ № 102

Про затвердження Плану дій щодо збереження чорного лелеки (*Ciconia nigra* L.) в Україні

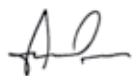
На виконання положень статті 6, додатка II та резолюції 6 (1998) Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі, пункту 3 статті IV та додатка II до Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин, додатка II до Угоди про збереження афро-сиразійських мігруючих водно-болотних птахів, статті 3 Закону України «Про Червону книгу України» та статті 37 Закону України «Про тваринний світ», позиції № 395 Переліку видів тварин, що заносяться до Червоної книги України (тваринний світ), затвердженого наказом Мінприроди від 17.06.2009 № 313, зареєстрованим в Мін'юсті 13.07.2009 за № 627/1664, та з метою збереження та відновлення популяції чорного лелеки (*Ciconia nigra* L.) в Україні

* 024896

2

НАКАЗУЮ:

1. Затвердити План дій щодо збереження чорного лелеки (*Ciconia nigra* L.) в Україні, що додається.
2. Управлінню охорони біорізноманіття та біобезпеки (Богданович Г.В.) забезпечити координацію діяльності з виконання Плану дій щодо збереження чорного лелеки (*Ciconia nigra* L.) в Україні.
3. Департаменту екомережі та природно-заповідного фонду (Клід В.В.):
забезпечити подання цього наказу в установленому порядку на державну реєстрацію до Міністерства юстиції України;
організувати роботу із виконання Плану дій щодо збереження чорного лелеки (*Ciconia nigra* L.) в Україні установами природно-заповідного фонду у Закарпатській, Вінницькій, Волинській, Житомирській, Івано-Франківській, Київській, Львівській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій та Чернігівській областях.
4. Виконавцем Плану дій щодо збереження чорного лелеки (*Ciconia nigra* L.) в Україні надавати до Міністерства екології та природних ресурсів України щопівроку до 10 числа місяця, наступного за звітним періодом, звіт про виконання цього Плану.
5. Цей наказ набирає чинності з дня його офіційного опублікування.

Міністр **Олег СЕМЕРАК**

План дій готували: **А.А. Бокотей, Н.В. Дзюбенко, А.М. Драпалюк.**

Львів-Київ, 2019

